

УДК 336.77

К. О. Соколенко, аспірант
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

ОБҐРУНТУВАННЯ ПОНЯТТЯ КРЕДИТУ І СТАДІЙ ЙОГО РУХУ

У статті розглянуто сутність поняття кредиту та стадії його руху. Проаналізовано особливості стосунків між кредитором і позичальником кредитних відносин. Розглянуто процес кругообігу коштів суб'єктів господарювання як об'єктивну необхідність для кредиту. Визначено принципи, функції та межі надання кредиту.

Ключові слова: кредит, кредитна діяльність, рух вартості, кредитні ресурси.

Постановка проблеми. Стадії кругообігу вартості, що позичаються, за всієї їх самостійності мають певною мірою умовне значення. Сукупність стадій дозволяє побачити рух кредиту як частин повного кругообігу вартості, що позичаються, та містить стадії, що належать не лише до кредиту. Власне кредитні стосунки виникають у сфері обігу, тому до кредиту можна віднести тільки акти переходу вартості від кредитора до позичальника і назад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну та практичну базу дослідження кредитної діяльності банків в Україні становлять праці провідних вітчизняних науковців: С. М. Козьменка [2], В. Лагутіна [3], А. Мороза [6; 7], М. Пуховкіної [6; 8], М. Савлука [6] та інших.

Відзначаючи значну кількість досліджень у питаннях кредитної діяльності банків, слід підкреслити недостатнє дослідження глибинних якостей кредиту.

Метою статті є дослідження негативних наслідків кредитної діяльності банків і розвиток науково-методичних підходів до кредитних стосунків, структури кредиту як цілого та єдності його елементів, а на цій основі запобіганню проблемним кредитам і банкрутству банків.

Виклад основного матеріалу. Загальноекономічною причиною появи кредитних стосунків є товарне виробництво. Адже *кредит* – позика, борг. Суть кредиту, як вираження специфічного, має немало різноманітних відтінків. Вмістити їх в одному визначенні дуже складно. У зв'язку з цим визначень суті кредиту може бути декілька, і кожне з них може виражати ту або іншу його якість, ту або іншу деталь, характерну для його структури, складу учасників, стадій руху й основ кредиту. Можна припустити, що кредит – це:

- взаємини між кредитором і позичальником;
- зворотній рух вартості;

- рух платіжних засобів на принципах зворотності;
- рух позиченої вартості;
- рух позикового капіталу та ін.

Перевага цих та інших визначень полягає в тому, що кожне з них охоплює ту або іншу сторону суті кредиту, недоліком яких є те, що кожне з них певною мірою є обмеженим, не виражає всієї суті, а тому не зможе претендувати на вичерпну характеристику. Було б спірним, якби акцент робився на одне з них, у збиток іншим глибинним якостям кредитних стосунків. Тому суть кредитних стосунків для економістів, як О. І. Лаврушин, таке:

1. Кредит – це економічні стосунки між юридичними і фізичними особами та державою з приводу перерозподілу вартості на умовах зворотності, виплатою відсотка [4].
2. Кредит – це економічні стосунки, які виникають між кредитором і позичальником з приводу перерозподілу вартості на умовах зворотності у встановлений термін з виплатою відсотка [3].

Причини виникнення і функціонування кредитних стосунків між суб'єктом господарювання і банком – необхідність забезпечення безперервності процесу відтворення.

Для того, щоб виникли кредитні стосунки, потрібні певні умови, що ґрунтуються на процесі акумуляції тимчасово вільних грошових коштів та їх перерозподіл за допомогою кредиту, адже:

- кредитна угода ґрунтується на тимчасовому запозиченні чужої власності та обумовлює необхідність матеріальної відповідальності її учасників за виконання взятих на себе зобов'язань;
- учасники кредитної угоди мають бути юридичними особами, крім фізичних осіб;
- економічні інтереси кредитора і позичальника повинні співпадати.

Отже, кредит постає як передання в тимчасове користування матеріальних цінностей у грошовій формі, створюючи стосунки між кредитором і позичальником з приводу руху вартості. Кредитор – суб'єкт кредитних відносин, який надає гроші в тимчасове користування з метою отримання прибутку у вигляді позичкового відсотка. Позичальник – суб'єкт кредитної угоди, отримувач позики.

Кредитор акумулює і розміщує в позику вільні ресурси, позичальник використовує отримані кошти в господарській діяльності. Структура кредиту, як цілого, допускає єдність його елементів. У науковій літературі ця обставина враховується не повною мірою. Тому суть кредиту як економічній категорії частенько підміняється суттю банківського кредиту. Об'єднання суті кредиту відбувається і в тому випадку,

коли в об'єкті передачі (позиченій вартості) бачать елемент, достатній для розкриття суті економічного явища. В усіх цих випадках суть кредиту як цілісного процесу замінюється суттю одного з його елементів.

Рух вартості, що позичається, можна подати у вигляді:

- розміщення кредиту;
- отримання кредиту позичальником;
- його використання;
- вивільнення ресурсів;
- повернення тимчасово запозиченої вартості;
- отримання кредитором коштів, розміщених у формі кредиту.

Визначення початкової стадії руху кредиту є дискусійною проблемою, що по-різному вирішується в рамках теоретичних концепцій кредиту. Натомість І. А. Бланк у своїй роботі "Стратегія й тактика управління фінансами" виділяє:

1. Прибічники перерозподільної теорії трактують суть кредиту як перерозподільний процес обміну.
2. Прибічники відтворювальної та фондової теорії як початкову стадію виділяють розміщення кредиту.
3. Натуралістична концепція трактує кредит як спосіб перерозподілу існуючих цінностей.
4. Капіталотворча теорія відкидає пасивну роль кредиту, тобто те що він не бере участі в процесі накопичення.
5. Фондова теорія розглядає кредит як планомірний рух позикового фонду.

Ці теорії, виходячи з загальних методичних посилань, мають деякі загальні риси кредиту. По-перше, виділяють перерозподільну функцію кредиту, по-друге, підкреслюють важливість його ролі в процесі кругообігу грошових коштів у процесі виробництва [1].

Необхідність кредитування суб'єктів фінансової діяльності зростає, що пов'язано передусім з їх поточною діяльністю, яка є кругообігом їх оборотних коштів.

Основою функціонування кредиту є рух вартості у сфері товарного обміну, у процесі якого виникає розрив у часі між рухом товару і його грошовим еквівалентом, а також здійснюється відділення грошової форми вартості від товарної.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то суб'єкти господарювання – споживачі товарів з настанням моменту плати за них не завжди мають достатні засоби, що може порушити нормальний процес відтворення. Коли рух грошових коштів випереджає товарні, то в суб'єкта господарювання накопичуються тимчасово вільні засоби.

Тому діяльність суб'єкта господарювання в системі ринкової економіки не можливе без періодичного залучення різних форм позикових кредитів. У процесі кредитування передусім враховуються індивідуальні особливості кругообігу оборотних коштів суб'єкта господарювання. Особливості індивідуального кругообігу коштів суб'єкта господарювання проявляються в розмежуванні в часі між вивільними з обороту коштами й авансуванням коштів у новий кругообіг. Такі розбіжності проявляються, наприклад, через сезонність виробництва. Сезонність виробництва обумовлює в одні періоди випереджаюче зростання виробничих витрат, порівняно з отриманням коштів, і заподіює додаткову потребу в ресурсах над тими, які знаходяться в розпорядженні суб'єкта господарювання. У результаті сезонності в суб'єкта господарювання виникає потреба в наднормативних запасах сировини і матеріалів.

Наднормативні запаси сировини викликають необхідність банківського кредитування суб'єкта господарювання.

У складі витрат майбутніх періодів банки видають кредити на покриття сезонних витрат, оскільки в періоди сезонного зменшення обсягів виробництва або міжсезонного простою витрати на виготовлення продукції тимчасово не покриваються виручкою від реалізації.

Використання різноманітних форм кредитування суб'єкта господарювання прискорює рух грошових і матеріальних ресурсів і сприяє підвищенню фінансово-господарської діяльності.

Постійна і незмінна потреба в оборотних коштах покривається суб'єктом господарювання за рахунок власних джерел, зарахованих до статутного фонду. Незнижуваний розмір оборотних коштів може бути частково сформований і за рахунок притягнених засобів, постійний залишок яких знаходиться в обороті суб'єкта господарювання, наприклад, постійна заборгованість із заробітної плати, викликана умовами її нарахування і виплати.

Але в той же час, у суб'єкта господарювання в окремі періоди виникає додаткова потреба в оборотних коштах, обумовлена багатьма причинами: сезонністю виробництва, наявністю додаткового замовлення, відверненням оборотних коштів в інші види діяльності, великим розривом між виробництвом і реалізацією готової продукції, яка може бути покрита за рахунок контрагентів через кредиторську заборгованість, аванси покупців або за рахунок банківських позик. Для суб'єкта господарювання вибір між перерахованими джерелами визначається розміром плати за їх використання у вигляді банківських відсотків, пені за затримку платежу кредиторам або суми за векселем, у яку кредитор враховує відсоток за товарну позику.

Природно, що особливе місце відводиться кредиторам банку, оскільки кредит має за мету не лише замінити тимчасово бракуючі грошові кошти, але і сприяти збільшенню капіталу суб'єкта господарювання.

Кредитування суб'єкта господарювання повинне здійснюватися на взаємовигідній основі для суб'єкта господарювання і банку при дотриманні ряду принципів: зворотності, терміновості, забезпеченості, визначення меж кредитування, платності. Зворотність – засаднича властивість кредитних стосунків, що відрізняє їх від інших видів грошових стосунків. Можливість повернення позики обумовлена кругообігом коштів позичальника, який починається і закінчується в грошовій формі.

Ці загальновідомі принципи кредитування не є чимось новим у кредитних стосунках. Для того, щоб повернути позику, суб'єкт господарювання має бути фінансово-стійким. Але в умовах нестабільної економіки визначення різних показників тих, що характеризують фінансову стійкість, виявилось недостатнім: навіть при найстійкішому фінансовому стані позичальника зростає ризик неповернення кредиту. Причина в тому, що кредитні ресурси неефективно використовуються. У країнах Заходу зворотність кредиту підкріплюють його забезпеченням, однією з форм якого є застава.

Кредитні операції, пов'язані з заставою, набули широкого поширення і в практиці українських банків. Перевага застави полягає у великій вірогідності повернення позики, оскільки в разі її неповернення банк (заставодержатель) отримує право відшкодування своїх коштів з вартості заставленого майна. Але і тут є недоліки. Банк не завжди може реалізувати закладене майно, а якщо і реалізує, то з вирученої суми сплачує податок на прибуток, що призводить до недостатності коштів для покриття неповерненого боргу.

Повернення банківської позики може бути забезпечене поручительством. За цим договором поручитель бере на себе зобов'язання перед банком повернути позику, якщо від цього відмовиться позичальник. Договір може передбачати для поручителя як субсидіарну (одноосібну), так і солідарну з боржником відповідальність. Тут також є проблема зіткнення з реалізацією доручення.

Поширена форма забезпечення позики – банківська гарантія. Вона є на прохання суб'єкта господарювання (позичальника) письмовим зобов'язанням банку, іншому банку або страховій організації (гаранту) сплатити банку-кредиторові процентну плату, тобто грошову суму на умовах, зазначених у договорі.

Для забезпечення повернення позики можна використовувати зміну осіб у зобов'язаннях, не пов'язаних з кредитною угодою. У зарубіжній господарській практиці така операція має назву цесія. З тенденцією

зростання кредитних ризиків виникає необхідність збільшення обсягів фонду страхування ризиків.

До способів, що забезпечують своєчасне погашення позики, можна також віднести страхування ризику неповернення кредиту. Особливість застосування цього способу в кредитній практиці полягає в тому, що сторонами в договорі цього виду страхування є страхова компанія і позичальник. Договір страхування набуває чинності з дати отримання стовідсоткової страхової премії на розрахунковий рахунок страховика.

Найважливішим принципом кредитування є терміновість, що конкретизує зворотність кредиту в часі. Кредит видається на певний термін, після закінчення якого, має бути повернений банку. Термін користування позикою залежить від часу існування дійсної потреби в кредиті або об'єкта кредитування. Термін кредиту – період користування позикою: короткострокові до року; середньострокові – від 1 до 3 років, і довгострокові – більше 3 років.

За термінами погашення позики бувають термінові, відстрочені та прострочені. Термінові – позики, термін погашення яких настав або настає найближчим часом. Відстрочені (пролонговані) – позики, термін погашення яких віднесений банком на пізніший період на прохання клієнта. Прострочені – позики, неповернені у встановлені терміни.

Ризики банківських позик можуть класифікуватися: 1) стандартні позики; 2) позики з підвищеним ризиком (субстандартні); 3) пролонговані позики; 4) прострочені позики; 5) безнадійні щодо погашення позики.

За бажанням позичальника позика може бути погашена раніше встановленого терміну. Установи банків можуть надавати відстрочку в погашенні позик, тобто продовжити, пролонгувати її. Непогашені вчасно позики банк відносить на рахунок прострочених позик і застосовує кредитні санкції. Тривала затримка в погашенні позикової заборгованості може стати основою для оголошення позичальника неплатоспроможним, визнання його банкрутом.

Виникає необхідність попереднього визначення терміну кредитування у вигляді лімітів, тобто граничних сум кредиту, які позичальник може отримати в банку через відкриття кредитної лінії, це лише для стабільно працюючих суб'єктів господарювання.

Принцип платності кредиту допускає сплату позичальником процентів за користування банківською позикою. Величина відсотка встановлюється у вигляді річних норм або ставок. Процентні ставки можуть бути твердими (незмінними протягом усього терміну позики), або змінними, що характерно для періодів з високим рівнем інфляції.

Розмір відсотків встановлюється договором між банком і клієнтом. Нарахування відсотків відбувається щомісячно або щоквартально, а їх виплата здійснюється частинами згідно зі встановленим банком графіком, як правило, разом з погашенням позики.

Відзначимо, якщо структура кредиту звернена до його внутрішнього стану, взаємодії його елементів між собою, то функція кредиту – це його взаємодія як цілого із зовнішнім середовищем.

При розгляді функцій кредиту зберігають своє значення методологічні принципи, на яких був побудований аналіз суті кредиту як економічної категорії. Їх можна звести до:

- функція, так само, як і суть кредиту, має об'єктивний характер;
- функція – це категорія, що змінюється. Разом із зміною суті кредиту змінюється і його взаємодія;
- функція виражає специфічну взаємодію кредиту як цілісного процесу.

Суть кредиту проявляється в його функціях: перерозподільній і заміщення готівки кредитними операціями.

За допомогою кредиту за рахунок тимчасово вільних ресурсів одних юридичних і фізичних осіб задовольняються тимчасові потреби в коштах інших юридичних і фізичних осіб. Перерозподіл охоплює тимчасово вільні ресурси. Виділяється прямий характер перерозподілу (без посередників). Ця функція пов'язана з функціонуванням грошового обігу в безготівковій формі, згідно з якою розрахунки і надання кредитів здійснюються через банки. Розміщуючи і зберігаючи гроші в банку, клієнт вступає в кредитні відносини з ним і створює умови для заміни готівки в обороті кредитними операціями у вигляді записів на банківських рахунках.

Деякі економісти обґрунтовують розвиток і переростання функції заміщення у функцію емісії грошей у сфері безготівкового грошового обігу. Питання про функції кредиту є дискусійним. Часто виділяють грошову (емісійну) і контрольну (стимулюючу) функції кредиту.

Кредит має межі, у рамках яких реалізується його суть. Зміна меж кредиту впливає на обсяг грошової маси, а отже, на стійкість грошового обігу.

Як матеріальний процес кредит має просторову, тимчасову та якісну визначеність.

Під зовнішніми межами кредитних стосунків розуміють взаємозв'язок кредиту з іншими економічними категоріями, наприклад, з фінансами.

На зовнішні межі кредиту впливають такі чинники:

- рівень розвитку виробництва;
- обсяг і структура кредитних ресурсів;

- потреби забезпечення грошового обігу платіжними засобами;
- структура кредитної системи;
- система ціноутворення.

Усі ці чинники визначають позичальникові попит на кредит, а також на можливість його надання. Кількісна характеристика зовнішніх меж кредиту визначається співвідношенням між обґрунтованою потребою в кредиті та реальною можливістю кредитування, залежною від наявних ресурсів та ефективності функціонування банку.

Внутрішні межі показують допустиму міру розвитку окремих форм кредиту – банківського, комерційного, державного, споживчого, міжнародного, тобто показують співвідношення частин у рамках єдиного цілого.

Кількісні параметри окремих форм кредиту визначаються співвідношенням між потребами в кожній формі кредиту і наявної ресурсної бази. Розвиток комерційного кредиту, наприклад, створює передумови для звуження сфери банківського кредитування

Зовнішні та внутрішні межі кредиту взаємозв'язані. Це проявляється в тому, що вони змінюються під впливом одних і тих же чинників.

Функції кредиту виділяють його функціональні межі – перерозподільну і емісійну.

Перерозподільна межа показує об'єктивно обґрунтовані межі перерозподілу ресурсів на основі кредиту. Її кількісна характеристика визначається обсягом кредитних ресурсів держави.

Емісійні кредити видаються під майбутні витрати, під ще не вироблену продукцію і прямо впливають на сукупну грошову масу. Їх об'єм визначається емісійною межею кредиту. Деякі автори заперечують відмінність кредитних і грошових стосунків. Проте кредитні потоки є тільки частиною грошового обігу, до того ж кредит постає не лише в грошовій, але і в товарній формі.

У цьому випадку зміщується поняття грошей як економічної категорії з грошовою формою кредитних стосунків, ототожнюються грошові кошти і кредитні ресурси.

Утримуванням економічно обґрунтованих меж кредитування на мікрорівні розкривається поняттями кредитоспроможності позичальника і ліквідності банку.

Висновки. Економічна доцільність залучення кредитних ресурсів для фінансування діяльності повинна оцінюватися з точки зору їх впливу на підвищення ефективності функціонування і досягнення ним стратегічних завдань.

Основними рисами системи кредитування потреб суб'єкта господарювання, безумовно, є обсяг позикових коштів і умови їх залучення.

В основі виникнення цього явища покладений нижчий рівень витрат, пов'язаний з використанням кредитних ресурсів (відносно їх обсягів) порівняно з економічною рентабельністю суб'єкта господарювання, що й обумовлює привабливість їх залучення.

Сукупний вплив системи кредитування в цей період характеризується значною фінансовою підтримкою, яка потрібна суб'єкту господарювання для формування власних оборотних коштів з більшою економічною рентабельністю.

Складність сучасних умов функціонування суб'єкта господарювання, висока значущість зовнішніх джерел для фінансування діяльності та неоднозначність їх впливу на фінансові результати обумовлює необхідність дослідження проблеми оптимізації співвідношення позикових і власних коштів суб'єкта господарювання.

Розумний компроміс визначається цілою системою чинників у кожній конкретній ситуації та може бути знайдений на основі управління процесом формування структури фінансових коштів, виходячи з критерію збільшення фінансової рентабельності.

Першою складовою фінансової рентабельності є розмір економічної рентабельності з поправкою на оподаткування. Її значення визначається господарською діяльністю суб'єкта господарювання, системою оподаткування і не залежить від політики залучення позикових коштів.

Слід підкреслити, що існуючий механізм надання позикових коштів в Україні характеризується відсутністю тісної залежності зростання процентної ставки від збільшення долі позикових коштів у структурі балансу суб'єкта господарювання. Такий підхід не сприяє підвищенню ефективності використання кредитних ресурсів. Тому розробка і використання методики кредитування суб'єкта господарювання, безумовно, зробить позитивний вплив на ефективність діяльності обох партнерів кредитних операцій. Адже процентна ставка є одним з найбільш важливих інструментів політики банку в галузі надання кредитів.

Список літератури

1. Бланк І. А. Стратегія і тактика управління фінансами. – К. : Ітем ; АДЕФ-Україна, 1996. – 534 с.
2. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.
3. Лаврушин О. І. Кредит у системі економічних стимулів. – М. : Фінанси, 1975. – 88 с.
4. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика : навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, КОО, 2002. – 215 с.
5. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки : монографія. – Київ : Атіка, 2000. – 240 с.

6. Мороз А. М. Банківські операції : підручник / проф. А. М. Мороза, М. І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна ; за ред. докт. екон. наук, проф. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с.
7. Мороз А. М. Національний банк і грошово-кредитна політика : підручник. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
8. Національний банк і грошово-кредитна політика : підручник / за ред. докт. екон. наук, проф. А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
9. Стельмах В. С. та ін. Грошово-кредитна політика в Україні. – К. : Знання, 2003. – 421с.

Отримано 17.01.2014

Summary

The article deals with the essence of the concept of credit and the stage of its movement. Also paid attention to the features of the relationship between lender and borrower credit relations. In article were analyzed the process of circulation of entities as an objective need for the loan. Finally, reviewed principles, functions and limits of the loan.